

Р.М. Опацький

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.0

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАХИСТУ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА

Надано характеристику нормативно-правової бази захисту дітей від насильства в Україні. Розкрито основні проблеми та зроблено висновок про необхідність створення спеціалізованих ювенальних судів.

Ключові слова: *правова основа; неповнолітній; дитина; ювенальна юстиція, ювенальні суди.*

Дана характеристика нормативно-правовой базы защиты детей от насилия в Украине. Раскрыты основные проблемы и сделан вывод о необходимости создания специализированных ювенальных судов.

Ключевые слова: *правовая основа; несовершеннолетний; ребенок; ювенальная юстиция, ювенальные суды.*

The paper presents the characteristics of the regulatory framework to protect children from violence in Ukraine. Discover the problem and concluded the need for a specialized juvenile courts.

Keywords: *legal framework, a minor, a child, juvenile justice, juvenile courts.*

Постановка проблеми. Жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Без подолання цього згубного явища не можна створити умови для повноцінного розвитку дитини, реалізації її особистості. Проблема насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів, спрямованих на її вирішення, оскільки діти є найменш захищеною, найуразливішою й майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що захист прав дитини є пріоритетним завданням держави, оскільки від виховання дітей – майбутніх громадян країни залежить завтра українського народу. У контексті викладеної проблеми надзвичайно актуальним є соціально-правовий захист дитини від насильства і жорстокого поводження в сім'ї.

Метою дослідження є аналіз нормативно-правової бази захисту дитини від насильства та розробки шляхів її вдосконалення.

Визначена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань: 1) висвітлення стану нормативного забезпечення захисту дитини від насильства; 2) формулювання напрямів подальшого дослідження

проблем захисту дитини від насильства та можливого створення ювенальної юстиції в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні науковці Т.Ф. Алексєєнко, О.Б. Безпалько, Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, Т.Я. Сафонова, Е.І. Цимбал та ін.

Питання насильства над дитиною у сім'ї висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як Н. Абдель-Хаді, Л.С. Алексєєва, К.О. Бабенко, А. Бондаровська, Я. Волавка, Н.І. Дмитренко, Д.Г. Заброда, А.С. Когаловська, Н.Ю. Максимова, Р.П. Мансудов, М.М. Московка, Н. Щербак та ін.

Практичні і правові аспекти жорстокого поводження з дітьми досліджують Н.Г. Агарова, Н.К. Асанова, Н.В. Гайдаренко, В.Є. Квашиш, К.Б. Левченко, І.М. Лисенко, Г.М. Лактіонова, І.М. Трубавіна та ін.

Викладення основного матеріалу. Слід підкреслити, що аналіз наукової літератури і законодавчих актів, соціальних програм, статистичних даних показав, що різні аспекти проблеми соціально-правового захисту дітей від насильства вже були предметом наукового дослідження. Але у зв'язку із прийняттям нових нормативно-правових документів та розширення кола соціальних інститутів, які займаються цією проблемою, вона потребує подальшого дослідження. Разом з тим ця проблема має свої особливості, які необхідно вивчити і дослідити.

Першим міжнародним документом, в якому розглядалась проблема прав дитини, була Женевська декларація 1924 р., спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист [1]. Важливим документом стала прийнята 10.12.1948 р. Генеральною асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини (введена в дію з 1976 р.). У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей [2, с. 206]. Свій розвиток Декларація отримала в пакетах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення розв'язання їх основних соціальних проблем.

Генеральна асамблея ООН 20.11.1959 р. прийняла Декларацію прав дитини – документ, який регулює становище дитини в сучасному суспільстві. Декларація складається з 10 принципів, якими проголошується, що дитині незалежно від її кольору шкіри, мови, статі, віри законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватись фізично, розумово, морально, духовно [2, с. 58].

Документом, де проголошується, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує в майбутньому розвиток повнолітніх громадян, стала Конвенція про права дитини, схвалена ООН 20.11.1989 р. [2, с. 69]. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 р. та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Її ратифікували 189 країн світу. Серед тих, хто не ратифікував Конвенцію, – США та Сомалі.

Держави-сторони, зокрема, мають вживати на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях усіх необхідних заходів щодо протидії схилянню або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці, використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах; щодо попередження викрадення дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі. Вони повинні захищати дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини [3, с. 91].

Головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти, – це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, перш за все з дітьми. Цей принцип не має порушуватись в жодній з ситуацій, без винятку. Але, на жаль, він порушується досить часто, різними способами і в різних країнах.

Міжнародний принцип заборони усіх видів жорстокого поводження з людиною став одним з основних принципів національного законодавства України. Ратифікувавши основні міжнародні документи з прав дитини, Україна відповідно до ч. 1 ст. 19 Конвенції про права дитини взяла на себе зобов'язання вжити всіх заходів (законодавчих, адміністративних і просвітницьких) щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, недбалого піклування чи депривації. Україна вперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, держава забезпечує гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування (ст. 52). Правова база складається з Конституції України, відповідних кодексів України, законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а також відомчих правових актів, державних програм [4, с. 92].

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26.04.2001 р. в Україні був прийнятий Закон "Про охорону дитинства", який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом із метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Держава через органи опіки та піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у порядку, встановленому законодавством, має надавати дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого ставлення до дитини, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для припинення насильства. Відповідно до чинного законодавства дитина має право особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і

законних інтересів. Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється [5, с. 86].

Згідно з Сімейним кодексом сім'ю визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дітей. У Кодексі по-новому визначені права членів сім'ї, захист яких через створення умов для їхньої реалізації є метою соціальної роботи [2, с. 67].

Права членів сім'ї у новому Сімейному кодексі відображають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім'ї та її соціального інституту – шлюбу (вперше законодавчо визнані позашлюбні сім'ї) і спрямовані на забезпечення виховання та розвитку дитини в сім'ї, охорону батьківства і материнства, розвиток подружжя, що є можливим за умови виконання членами сім'ї своїх обов'язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім'ї через суд.

Захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх забезпечує Кримінальний кодекс України. Він містить як загальні норми, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя та здоров'я та недоторканності неповнолітнього.

Отже, до Міжнародних правових документів, які спрямовані на подолання насильства над людьми, належать: 1) Загальна декларація прав людини (10.12.1948); 2) Декларація прав дитини (20.11.1959); 3) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16.12.1966); 4) Конвенція про права дитини (20.11.1989); 5) Закон України "Про охорону дитинства" (26.04.2001); 6) Закон України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (26.06.2001); 7) Кримінальний кодекс України (1.09.2001); 8) Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" (15.11.2001); 9) Сімейний кодекс України (10.01.2002); 10) Закон України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису" (15.05.2003); 11) Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. № 38 "Про затвердження заходів щодо виконання Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї" [2, с. 34].

На національному рівні в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають людину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронців щодо попередження та припинення насильства в сім'ї.

Конституція України є тією юридичною базою, норми якої визначають та гарантують охорону і захист прав, свобод та інтересів сім'ї та людини: право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); ніхто не може

заснавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); право на звернення до державних інституцій (ст. 40); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41); право на житло (ст. 47); права та свободи людини й громадянина захищаються судом (ст. 55); право знати свої права та обов'язки (ст. 57).

Кодекс про шлюб та сім'ю України визначає сферу сімейних та родинних відносин. Ним передбачені відповідні правові гарантії з охорони й захисту прав та інтересів сім'ї, регулюється порядок вирішення спорів між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами родини, а також визначені правові наслідки щодо недотримання ними своїх обов'язків [2, с. 56].

Особа, яка досягла 14-ти років, має право самостійно подавати заяви про позбавлення батьків батьківських прав.

Основні підстави для позбавлення батьківських прав: 1) відмова батьків забрати дитину з пологового будинку і невиявлення протягом 6 місяців щодо неї батьківського піклування; 2) ухилення від виконання матір'ю чи батьком своїх обов'язків по вихованню дитини – йдеться про навмисне ухилення, коли особа повністю усвідомлює наслідки своєї поведінки; 3) жорстоке поводження з дитиною; 4) алкоголізм або наркоманія батьків; 5) експлуатація дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва; 6) засудження батька чи матері за вчинення умисного злочину щодо дитини [6, с. 95].

15 листопада 2001 р. в Україні прийнято Закон "Про попередження насильства в сім'ї".

7 червня 2003 р. набрав чинності Закон України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису" (ст. 173.2 КУпАП) [2, с. 213].

Слід згадати ще кілька документів, які тісно переплітаються з насильством у сім'ї. Йдеться про викрадення дітей, адже дуже часто, рятуючись від жорстокої поведінки батьків, діти стають "живим товаром" для не менш жорстоких дорослих. Тому прийняття Постанови Кабінету Міністрів України "Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей" (від 10 липня 2006 р. № 952) дає можливість долучитися до міжнародно-правового механізму впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують за кордоном [7, с. 146].

Іншим важливим документом, який спрямований на подальший розвиток умов для захисту прав та інтересів дитини, є Закон України "Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей" (від 3 серпня 2006 р) [2, с. 38]. Ратифікація Конвенції є свідченням про готовність України дотримуватись міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав дітей, зокрема дітей, що постраждали від насилля.

В Україні діє національне законодавство, що регулює певні питання протидії насильству в сім'ї. Насамперед це Конституція Украї-

ни, яка не тільки визначає основні права та свободи громадян, а й гарантує їхній захист [2, с. 37].

5 березня 1999 р. було прийнято Закон України "Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок", який спрямовано на зміцнення інституту сім'ї, формування партнерських відносин у родині, рівного розподілу обов'язків між подружжям [2, с. 46].

У Кримінальному кодексі України (№ 2341-III від 5.04.2001 р.) визначаються види злочинів, які пов'язані із жорстоким поведінням з дітьми, зокрема, умисне вбивство дітей; доведення дітей до самогубства; нанесення тілесних ушкоджень; побої та мордування; катування; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини тощо.

У січні 2006 р. Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, зокрема до ст. 149 "Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини" та ст. 303 "Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією", що дає підстави стверджувати про приведення необхідних норм українського законодавства у відповідність із Палермською Конвенцією [2, с. 94].

Міжнародне право щодо захисту прав людини тлумачить насильство у сім'ї як порушення прав людини й накладає на всі країни зобов'язання знайти ефективні правові засоби протидії насиллю. Тому питання протидії насильству в сім'ї є предметом численних міжнародних актів, ратифікованих багатьма країнами світу.

Часто злочини, пов'язані з домашнім насильством, трактуються правоохоронними органами як "хуліганство". В таких випадках ідеться тільки про порушення "громадського порядку" та вияв "неповаги до суспільства", що є підставою для застосування ст. 173 Кодексу України про адміністративні порушення (№ 8073-X від 07.06.2003 р.). Важливо зазначити, що саме п. 2 цього документа дає роз'яснення про захід відповідальності за вчинення насильства особою або невиконання захисного припису (у вигляді штрафу чи проходження виправних робіт) [2, с. 118].

Дитина вправі особисто звернутися в органи опіки й піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інші уповноважені органи за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Згідно з Законом "Про попередження насильства в сім'ї" визначено перелік органів та установ, на які покладається здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї. Такими установами визнані: 1) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; 2) служба дільничних інспекторів міліції; 3) кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ; 4) органи опіки і піклування; 5) органи місцевого самоврядування та інші [8].

У кожного з цих органів різні обов'язки, тому вони повинні співпрацювати разом, адже тоді складатиметься майже повна картина окремих випадків, відповідно, стане простіше й ефективніше допома-

гати постраждалим від насильства в родині.

Існують спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї, регламентовані Законом України "Про попередження насильства в сім'ї":

1. Офіційне попередження про недопустимість здійснення насильства в сім'ї (виноситься за умови відсутності в діях ознак злочину, повідомляється під розписку).

2. Взяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку (членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про недопустимість насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція в справах неповнолітніх беруть на профілактичний облік. Зняття з обліку відбувається в тому разі, якщо протягом року особа ні разу не здійснить насильства в родині).

3. Захисне попередження (воно не вимагає узгоджень з ознаками злочину. Забороняє особі, якій воно винесене: здійснювати конкретні акти насильства в сім'ї; отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо та за власним бажанням знаходиться в місці, невідомому особі, яка здійснила насильство; приходити до жертви насильства в сім'ї, якщо та тимчасово знаходиться не за місцем спільного проживання членів родини; вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї).

4. Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї в спеціалізованих закладах (приймається у судовому порядку).

5. Члени родини, які здійснили насильство стосовно своїх близьких, також несуть кримінальну, адміністративну або цивільно-правову відповідальність у відповідності до закону [8].

Орган, до якого надійшла заява чи повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення та в межах своїх повноважень вживає передбачені законом заходи з попередження насильства в сім'ї [8]. Згідно зі ст. 12 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали на облік особу, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх покладається на: 1) Міністерство України в справах сім'ї, молоді та спорту, Республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; 2) школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; 3) центри медико-соціальної реабілітації непов-

нолітніх закладів охорони здоров'я; 4) суди; 5) кримінальну поліцію у справах дітей органів внутрішніх справ; 6) приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ; 7) виховно-трудова колонія Державної пенітенціарної служби [2, с. 183].

Висновок. Збереження до останнього часу традиційної радянської системи захисту прав дитини зумовило накопичення багатьох соціальних проблем дитинства: швидкими темпами збільшувалось соціальне сирітство, безпритульність за останні 10 років зросла на 60 %; значно зменшилась ефективність інтернатного виховання і зросла кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються в інтернатних закладах; дитяча бездомність набула критичних обсягів і характеристик.

Крім того, сьогодні в Україні розгляд кримінальних справ неповнолітніх, як і раніше, здійснюється в контексті загальних принципів і норм кримінальної юстиції і має тільки деяку специфіку, швидше пов'язану з ідеями пом'якшення кримінальної відповідальності, що не вносить радикальних змін до самої системи. Отже, в державі та суспільстві загалом назріла нагальна потреба у створенні спеціалізованих ювенальних судів, що підтверджується проблемами в суспільстві та багатим історичним досвідом державотворення в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Декларація прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=10264815.
2. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Зб. документів. – Ч. II. – К., 1998.
3. Система захисту дітей від жорстокого поводження: Навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К., 2005.
4. *Тимченко Г.П., Семенова И.В.* Проблема жестокого обращения с детьми и пути ее решения // Альманах судебной медицины. – 2003. – № 2. – С. 91-92.
5. *Мансудов Р.П., Кимер М.Т.* Защита от насилия в семье: проблема, разработчики и запуск комплексной социальной технологии // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 1999. – С. 84-89.
6. Стандарти соціальних послуг: Збірка проектів документів / За ред. Л.Л. Сідельнік. – Кн. 2. – К., 2007.
7. *Балакірева О., Бабак О.* Права дітей в Україні // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – №1. – С. 3-8.
8. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. №2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Надійшла до редакції 18.11.2011